

УДК 343.22

О. В. Дубович, аспірантка Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

ЩОДО МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ОБЛІКУ ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ БЕЗ ВИЗНАЧЕНОГО МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ

У статті з позиції системного підходу розглядається морально-психологічна складова структури особи злочинця без визначеного місця проживання. Робиться висновок щодо значення вивчення цієї складової для практики боротьби з даним видом злочинності.

Ключові слова: особа злочинця без визначеного місця проживання, структура особи злочинця, морально-психологічна характеристика особи злочинця.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. У контексті кримінологічного дослідження розгляд особистісних рис, якостей, властивостей будь-якої людини, що вчинила протиправне діяння, є надзвичайно важливою справою, оскільки це зумовлено необхідністю розв'язання важливого теоретичного й практичного завдання, сутність якого полягає в тому, що «причини окремого злочину, так само як і причини злочинності, не можуть бути зрозумілими поза врахуванням особи злочинця, яка виступає в якості “елементу зв'язку” між визначеними соціальними умовами життя й злочинністю як похідною від цих умов»¹. При цьому особа злочинця, як і будь-якої іншої людини, завжди знаходиться у системі координат: міра засвоєння окремою людиною набору основних суспільних цінностей і патернів соціально допустимої поведінки – система власних цінностей, що є соціально значущими для того чи іншого індивіда, – обрання варіанта поведінки як прояв здатності особи до реалізації своїх потреб, що повністю, певною мірою або взагалі не узгоджуються із суспільно визнаними цінностями. Коли відбувається порушення балансу хоча б в одній із цих ланок, на наш

¹ Сахаров А. Б. Актуальные вопросы учения о личности преступника / А. Б. Сахаров // Теоретические проблемы учения о личности преступника : сб. науч. тр. – М. : Всесоюз. ин-т по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1979. – С. 10.

погляд, виникає ризик вчинення девіантної поведінки. Крайнім виразом девіації якраз і є злочинна поведінка.

У бездомних осіб-правопорушників баланс, про який ідеться, із самого початку є деформованим, соціально ущербним, уразливим від негативних впливів несприятливого соціального оточення. Така їх соціально-демографічна особливість, як відсутність житла, природа якої полягає у поєднанні суб'єктивно-об'єктивних моментів, сама по собі несе могутній заряд криміногенності, що свідчить, по-перше, про зміни (як правило, незворотні) у системі власних цінностей таких осіб; по-друге, про виникнення у людини своєрідного поведінкового рефлексу на дію зовнішніх подразників соціального середовища (іноді як захисна функція, іноді як агресивна реакція); по-третє, про недостатнє засвоєння або перекручення так званих соціальних стандартів сучасного світу, серед яких наявність житла є неодмінним благом, що виступає умовою нормального життя й розвитку людини. Тобто цілком зовнішній фактор – відсутність житла – згодом отримує суто суб'єктивне забарвлення, становлячись свого роду визначальною ознакою способу їх існування, лінії поведінки, оскільки такі особи у подальшому самі, як правило, не намагаються припинити свій стан бездомності. Отже, це свідчить про усталений сформований цілком свідомо дефект принаймні їх шкали цінностей. І скільки б не заперечувалося проти існування стану суспільної небезпечності окремих осіб, однак на прикладі бездомних осіб вищезазначене перекручення соціального буття, яке відбувається в їх житті, усе ж таки створює стан *потенціальної* суспільної небезпечності як самої особи для оточуючих, так і її поведінки, якій властиві принаймні антигромадські прояви. Висловлене припущення спробуємо довести, проаналізувавши морально-психологічний облік особи злочинця без визначеного місця проживання. До того ж слід погодитися з висловленою у спеціальній літературі думкою, що вивчення психологічних якостей обвинуваченого дає можливість більш глибоко, всебічно й об'єктивно вирішити питання про пред'явлення обвинувачення та обрання запобіжного заходу, правильніше кваліфікувати вчинене, призначити винному міру покарання і, що найголовніше, уста-

новити зміну у психічних процесах і особливостях особи залежно від її участі як суб'єкта кримінально-процесуальної діяльності¹.

Стан розробки проблеми. У теперішній час злочинам осіб без визначеного місця проживання як самостійній проблемі у спеціальній літературі приділяється явно недостатньо уваги, оскільки її розглядають або у контексті всієї злочинності, або у масиві окремих її різновидів (рецидивної, насильницької, корисливо-насильницької та ін.). До проблеми розглядуваної злочинності (переважно фрагментарно та нерідко у плані соціологічного виміру проблеми) у різні часи зверталися такі вітчизняні й зарубіжні вчені, як: С. М. Абельцев, С. Ю. Андрєєва, Р. Л. Ахмедшин, В. С. Батиргарєєва, О. М. Бучацька, Ю. Г. Галай, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, А. І. Долгова, В. В. Курушин, В. Г. Лазько, П. Д. Павленок, А. В. Пентюхов, Н. С. Сажина, Л. С. Соловій, З. Р. Соловійова, С. А. Стивенсон, К. В. Черних, М. О. Черниш і О. М. Черниш та ін.

Проте й дотепер не створено більш-менш універсального поняття «особа злочинців без визначеного місця проживання» із відбиттям особливостей саме морально-психологічного обліку таких осіб. Крім того, в юридичній літературі ніколи не висвітлювалося тих складнощів, які «закономірно» виникають у процесі отримання відомостей про таких злочинців унаслідок специфічності досліджуваної категорії. Уявляється, звернення до цієї проблематики є вельми актуальним і з огляду на необхідність запровадження в Україні соціальних стандартів поведінки із соціально незахищеними особами, до групи яких, безумовно, слід віднести й бездомних людей.

Цілі статті. Важливішими цілями даної публікації є, по-перше, експозиція методологічних зауважень, за допомогою яких розкривається специфіка процесу накопичення й обробки емпіричного матеріалу стосовно особи злочинця без визначеного місця проживання; по-друге, представлення цілісної морально-психологічної характеристики зазначених правопорушників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особа злочинця, як і будь-яка людська особистість, включає в себе визначену сис-

¹ Личность преступника (Уголовно-правовое и криминологическое исследование). – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1972. – С. 35–36.

тему морально-психологічних властивостей – поглядів і переконань, потреб та інтересів, життєвих цілей та очікувань, інтелектуальних, емоційних і вольових особливостей¹. Морально-психологічні особливості характеризують змістовну сторону особи, внутрішній світ людини, яка порушила кримінальний закон, адже даною групою ознак структури особи охоплюється широке коло найрізноманітніших проявів внутрішнього «я» – потрібно-мотиваційні й інтелектуальні властивості, рівень світогляду, ціннісні орієнтації і соціально значущі риси характеру, емоційно-вольові якості та ін.²

Ці положення, здавалося б, повинні «спрацювувати» щодо дослідження будь-якої категорії злочинців. Однак перш ніж дати ґрунтовну характеристику особи злочинців без визначеного місця проживання, вважаємо за доцільне зробити кілька зауважень методологічного характеру.

По-перше, намагаючись виробити узагальнене уявлення про особу такого злочинця, досліднику прийшлося зіштовхнутися із проблемою «фрагментарного образу» такого правопорушника внаслідок того, що особистість як така у даній категорії людей практично зруйнована. З кожним роком, проведеним на вулиці, процеси морально-психологічного занепаду відбуваються майже у геометричній прогресії. У цьому криється причина відомої мозаїчності остаточного результату за підсумками створення образу такого правопорушника, коли фактично за фрагментами отриманих відомостей доводиться робити висновки щодо характерологічних властивостей таких правопорушників. По-друге, складність в отриманні синтезованого за окремими фрагментами знання посилюється ще й тим, що не завжди спрацюває дослідницький інструментарій, оскільки емпірична база є дуже специфічною: головні агенти процесу отримання знання – бездомні є здебільшого неконтактні люди, які навіть не в змозі більш-менш чітко сфор-

¹ Сахаров А. Б. Проблема преступности в современных условиях / А. Б. Сахаров, Г. С. Саркисов. – Ереван : Айастан, 1991. – С. 89.

² Батиргареева В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми : монографія / В. С. Батиргареева. – Х. : Право, 2009. – С. 265.

мулювати відповіді на поставлені запитання, відбити на папері власні думки, оцінки, ставлення тощо. Адже процес отримання нового знання виявився максимально складним. По-третє, особа злочинця без визначеного місця проживання за своїми морально-психологічними властивостями в цілому різуче відрізняється як від законслухняних громадян, так і від основної маси правопорушників, незважаючи на те, що ними не вчиняється будь-яких, так би мовити, специфічних злочинів, притаманних саме цій категорії злочинців. Тому кримінально-правова оцінка їх дій не змінюється, отже, і не робиться будь-яке послаблення з огляду на «особливості» їх морально-психологічного обліку, зокрема занедбаність, деградацію, скрутні умови проживання та ін. Проте для розуміння того, як у подальшому організувати діяльність із запобігання злочинності з боку таких осіб, усе-таки є необхідними ґрунтовні знання про особливості їх морально-психологічного стану. По-четверте, необхідно відзначити, що в архівних матеріалах кримінальних проваджень містяться вельми обмежені відомості щодо морально-психологічних властивостей і рис злочинців без визначеного місця проживання. Ще менше відповідної інформації зазначається у вироках суду. Фактично найбільш повну інформацію можна отримати, вивчаючи документи психолого-психіатричних експертних досліджень. Тому з метою аналізу морально-психологічної сфери особи бездомного злочинця під час кримінологічного дослідження застосовувалися конкретно-соціологічні, включаючи монографічний метод, анкетування осіб, вивчення офіційних та неофіційних документів, спостереження та ін., а також статистичні методи обробки й узагальнення матеріалів. Водночас немаловажне значення під час розробки даної проблематики мало вивчення раніше виданої спеціальної літератури з цього ж питання. До речі, уже на етапі роботи з емпіричним матеріалом виникла ідея про запровадження обов'язкового проведення судових психолого-психіатричних експертних досліджень стосовно злочинців без визначеного місця проживання.

Таким чином, ураховуючи викладені вище зауваження, зробимо спробу проаналізувати морально-психологічні властивості та риси правопорушників без визначеного місця проживання.

Необхідно зазначити, що характерною загальною рисою даної категорії осіб є соціальна дезадаптація, тобто нездатність сприймати соціально значущі норми¹. Вони слабо «реагують» на суспільні норми поведінки, замість цього, оцінюючи ситуацію, виходять з особистих уявлень і бажань. Цей «генеральний» у морально-психологічному плані облік особи злочинця зумовлюється цілою низкою збиткових фрагментів (складових) їх особистості. Разом із тим хотілося б зупинитися на вузлових моментах, які відіграють неабияке значення у поясненні девіантної поведінки цієї категорії осіб.

Загальновідомо, що джерелом розумової та поведінкової активності людини виступають її потреби, що відбивають у свідомості нестаток у будь-чому необхідному для підтримання життєдіяльності організму та людської особистості². Уявляється, що потреби людини – це та соціально-психологічна категорія, яка дозволяє виявити й пояснити найбільш потужні спонукальні мотиви поведінкової активності особи у процесі досягнення будь-чого бажаного у певний спосіб. Отже, за допомогою аналізу потреб можна пояснити як вибір цілі певної активності людини, так і спосіб її досягнення, що нею обирається. При цьому, безумовно, слід відзначити загальну обмеженість, мізерність та примітивний характер потреб й інтересів бездомних громадян, які співвідносяться з так само доволі примітивним характером власної шкали цінностей таких осіб.

Слід погодитися, що у повній відповідності до ієрархії людських потреб, за Маслоу³, бездомні більше концентруються на бажаннях задоволення потреб двох перших рівнів – фізіологічних (голод,

¹ Ахмедшин Р. Л. Психолого-криминалистическая характеристика социально-дезадаптированной личности преступника : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Р. Л. Ахмедшин. – Томск, 1999. – С. 3.

² Ядов В. А. Потребности / В. А. Ядов // БСЭ. – 3-е изд. – М. : Сов. энцикл., 1975. – Т. 20. – С. 439.

³ Свого часу відомим американським психологом А. Маслоу була розроблена концепція ієрархії потреб (піраміди потреб) у мотивації людини, до якої входять потреби фізіологічні, безпеки, належності, любові, самоповаги й самореалізації (докладніше див.: Maslow H. A Theory of Human Motivation / H. Maslow // The Psychological Review. – 1943. – Vol. 50. – P. 370–396).

спрага, статевий потяг тощо) та екзистенціальних (безпека існування, комфорт, стабільність умов життя), ніж трьох наступних рівнів – соціальних, престижних, духовних потреб¹. Дійсно, наше дослідження підтвердило, що основними потребами бездомних правопорушників є такі: 1) потреба, пов'язана із задоволенням почуття голоду, спраги, алкогольної, наркотичної, тютюнової та іншої залежності. Звідси, зокрема, пояснюється жорсткий переділ серед маргіналів території смітників, вокзалів, ринків, вуличних торговельних точок та кафе, міських вулиць тощо, тобто тих місць, які виступають ймовірним «джерелом» харчування таких осіб; 2) потреба у відшуканні й зайнятті кращого місця для відпочинку, укриття від непогоди, холоду та ін. Як бачимо, тут йдеться про існування у людини потреби у теплі й безпеці, тобто про потреби фізіологічного або, за термінологією А. Маслоу, екзистенціального плану. Ці потреби є вітальними за своїм характером, а тому вони присутні у шкалі потреб будь-якої людини; 3) сексуальна потреба. Ця потреба нерідко набуває збоченого характеру, що зумовлюється нерозбірливістю у статевих зв'язках, застосуванням насильства до статевих партнерів, різними перверсіями сексуальної сфери та ін.; 4) потреба у виході агресії й у такий спосіб у самоствердженні. Це спостерігається, зокрема, в установленні певної ієрархії у взаємовідносинах між бездомними особами майже за типом звірячого прайду, де вагомим аргументом виступає насильство. У такий спосіб бездомні, зокрема, розподіляються на певні групи (класи) всередині свого середовища, визначають місця «роботи» та мешкання на тій чи іншій території для кожної групи.

Що стосується потреб таких осіб у пізнанні, самовихованні, реалізації творчої діяльності, то вони не займають скільки-небудь помітного місця в їх «піраміді потреб». Із висловленого можна зробити висновок, що основні потреби бездомних правопорушників мають вітальний характер, хоча при цьому ними й вчиняються абсолютно різні злочини. У свою чергу, потреба у само-

¹ Проблемні питання соціальної політики щодо зменшення нерівності й соціальної ексклюзії окремих маргінальних груп : наук.-аналіт. доповід. записка. – К. : Вид-во Ін-ту економіки та прогнозування НАН України, 2010. – С. 12.

ствердженні нерідко через прояв агресії та встановленні переваги над іншими так само набуває ознак певної вітальності, оскільки її задоволення згодом стає атрибутом вуличного життя, що, як це не дивно, допомагає краще пристосуватися до жорстких умов такого існування.

Вивчення ціннісної сфери особи злочинця без визначеного місця проживання за допомогою анкетування виявилось вельми складною справою. Воно практично нічого не додало до тих відомостей, які доводилося отримувати в будь-які інші способи. Певну інформацію вдалося отримати, застосовуючи лише монографічний метод пізнання. З огляду на те, що основний масив досліджуваних злочинців виявився або агресивно налаштованими, або взагалі неконтактними особами, виникла необхідність застосувати монографічний метод дослідження з метою поглибленого обстеження хоча і невеликої кількості осіб, проте тих із них, що мали бажання до спілкування із дослідницею та надали цінний матеріал.

Тут наводимо фрагмент бесіди із бездомним Павлом Д., 48 років, неодноразово засудженим за вчинення крадіжок, у тому числі із проникненням у житло. Останній раз відбував покарання за порушення правил адміністративного нагляду і спричинення тілесних ушкоджень середньої тяжкості. «Які такі цінності в житті Ви маєте на увазі? Гроші? Для мене гроші – це тлін. Я давно більше десятки не тримав у руках і, дякую Богові, якимось живу. <...> Здається розумів – те, що у душі? Ну, душа, як у всіх, так я гадаю. Зараз ціню доброту, милосердя (!), хоча раніше для мене це був пустий звук. Не дали сьогодні по зубах – і добре, завтра кинули, як собаці, шматок хліба – і це теж добре. А що ж Ви хотіли? Щоб я ходив у бібліотеку, книжки читав, мріяв про будинок у три поверхи, ось про таку автівку, що шойно прокотила... Навіщо це мені? Я вільна людина. Ну, що ціню? Свободу, шматок сала, пляшку пива під цигарку... Щоб ноги не боліли, щоб якась жіночка під боком була... А ось ще забув! Щоб Льошка-скот не крав мій “провіант”, коли я п’яний валяюсь. Мабуть, і все... Ми вільні люди...»¹.

¹ Фрагмент бесіди з Павлом Д.

Приблизно такий хід міркувань під час спроби встановити більш-менш зрозумілу шкалу соціальних цінностей є типовим для даної категорії осіб. За результатами монографічного дослідження бездомних правопорушників можна зробити висновок, що шкала їх цінностей представлена такими компонентами, як: матеріально забезпечене життя; сите життя (що у певній мірі є одним із проявів матеріальної забезпеченості людини); турбота і кохання; свобода, що виявляється у незалежності у власних судженнях і вчинках; спілкування з іншими людьми; здоров'я. Деякі із співрозмовників говорили не просто про потребу в турботі й коханні, а про щастя в сімейному житті. Як бачимо, ціннісній сфері особи правопорушника властиві всі ті ціннісні складники, що в обов'язковому порядку присутні й в особі будь-якої іншої людини. Проте всі вони мають нібито спотворений характер, наділяються специфічним змістом, звужуючись до примітивізму та не підкріплюючись конкретними діями задля їх досягнення. Відповідаючи на запитання дослідниці, які риси та якості особливо цінують у людях, правопорушники вказали на відданість у дружбі, рішучість, сміливість, тверду волю, чесність, доброту, винахідливість, тверезість (!). Що цікаво, то це вичерпний перелік рис та якостей. Інших відповідей надано не було. На перший погляд цей перелік у цілому не розходиться із загальноприйнятою шкалою соціально схвалюваних якостей. Але знову-таки відмітимо, що існує велика різниця між тим, що декларується цими особами, та їх дійсним морально-психологічним обліком. Разом із тим це зайвий раз свідчить про те, що у бездомних усе ж таки залишаються навички життя в суспільстві, морально-соціальні стандарти й норми якогось вони поділяють.

Характерною особистісною рисою особи правопорушника без визначеного місця проживання є глибока, як правило, незворотна деформація не лише моральних, а й правових установок й орієнтацій. Безпомилково можна стверджувати, що всі бомжі без винятку добре обізнані з приписами чинного кримінального законодавства, якими охороняється життя й здоров'я людини, чужа власність, громадський порядок та громадська безпека, засади моральності та ін., а так само із несприятливими наслідками порушення цих

нормативних приписів та моральним осудом за подібні вчинки. Нерідко й самі бездомні неодноразово ставали жертвами різних насильницьких, корисливих та корисливо-насильницьких злочинів, проте, у свою чергу, вчиняючи злочини, вони діяли всупереч наявному в них життєвому досвіду. Таким чином, усе це лише підкреслює збитковість правосвідомості таких осіб, її деформацію, що характеризується зміною стану цієї правосвідомості, при якому в носіїв формуються певні ідеї, уявлення, погляди, знання, відчуття і настрої, переживання й емоції, які спотворено відображають юридичну дійсність і виражають негативне ставлення до діючого права, законності і правопорядку¹. Напевно, у більшості випадків у правопорушників без визначеного місця проживання може йтися про правовий нігілізм як про один із «тяжких видів» деформації правосвідомості, що відбивається у негативному ставленні соціального суб'єкта до загальноприйнятих цінностей, ідеалів, норм, поглядів, а часом окремих сторін людського буття, а також у хибних формах світосприйняття і соціальної поведінки².

Стосовно емоційно-вольової сфери злочинців без визначеного місця проживання в експертних психолого-психіатричних висновках (якщо такі дослідження проводилися) візначалися, зокрема, низький контроль над емоціями, нездатність виразити їх у соціально припустимій формі, імпульсивність потягів та дій. Крім того, експертами підкреслювалися озлобленість таких осіб, почуття занепокоєння, настороженості та напруженості, дратівливості у поєднанні із підвищеною втомлюваністю та апатією. У цілому процеси збудження превалюють над процесами стримування емоцій і миттєвих бажань, агресивні спалахи можуть супроводжуватися жорстокістю стосовно оточуючих. У поведінці знаходять відбиття егоцентрична спрямованість мотивації, суперечлива структура самооцінки, що поєднуються з невпевненістю в собі, конфліктністю у сфері міжособистісних контактів, а так само низький рівень емпатії, зниження почуття співпереживання, розуміння іншої людини.

¹ Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні : монографія / Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. – Х. : Право, 2009. – С. 217–218.

² Там само. – С. 218–219.

Відмічається схильність до перепадів настрою, що напряду може залежати від задоволення потреби в алкоголі, наркотиках, інших стимулюючих препаратах.

Емоційні прояви дисгармонійні, характеризуються парадоксальністю, відчуженістю, незрілістю, поєднанням підвищеної чутливості та емоційної холодності. Вольові прояви є односторонніми, нерідко відбивають егоцентричне спрямування особи з одночасною концентрацією на внутрішніх переживаннях за незначними зовнішніми подразниками. У цілому можна зазначити, що емоційно-вольова складова особи, про яку йдеться, має збитковий характер. Напевно, знайдеться небагато злочинців інших категорій, морально-психологічна сфера яких наближувалася до такої критичної точки свого існування у розумінні «людська особистість». Фактично ці особи перебувають певний час у процесі її розпаду. У кожного з них своя тривалість цього процесу. Для когось вона дорівнює кільком рокам, проведеним на вулиці, для інших – кільком десятиліттям.

Образ маргінала був би неповним без характеристики психічних аномалій, що зустрічаються у таких людей, включаючи правопорушників. Психічні розлади здатні справити помітний вплив на поведінку людини. Як виявило дослідження, це питання – майже закрыта тема: якщо немає навіть точних даних щодо кількості таких осіб, то що можна сказати про стан їх здоров'я? У нечисленних публікаціях, як правило, вдаються до узагальнюючих характеристик з цього питання на кшталт «усі або майже всі бездомні особи страждають на будь-які психічні розлади», «страждають на наркоманію, алкоголізм, психопатію, шизофренію тощо».

Лише стосовно 31,4 % бездомних правопорушників були проведені психолого-психіатричні експертні дослідження. У 78,32 % (!) маргіналів, стосовно яких проводилося відповідне експертне дослідження, виявлено психічні аномалії, які в цілому не виключали осудності. З них у 2,44 % констатовано обмежену осудність. Результати експертних досліджень свідчать, що на першому місці серед правопорушників без визначеного місця проживання поширені психічні розлади й розлади поведінки, пов'язані (спричинені)

вживанням психоактивних речовин, до яких відносять алкогольні напої та наркотичні засоби (рубрика F1 МКХ-10). У групі обстежених спеціалістами осіб питома вага цих аномалій складає близько 85 %¹. Наступними за частотою поширеності у правопорушників без визначеного місця проживання виявилися так звані розлади особи й поведінки в зрілому віці (рубрика F6 МКХ-10). При цьому зазначимо, що велике значення у формуванні в людини зазначених аномалій психопатії мають несприятливі умови середовища, як-от: неповні й дисгармонійні у широкому значенні цього слова сім'ї, у яких надто високий рівень конфліктності, емоційної відчуженості між членами родини, алкоголізм, наркоманія, аморальна поведінка батьків та інших членів родини тощо. На частку бездомних злочинців, в яких спостерігаються розлади, віднесені до рубрики F6, припадає майже 10 % від обстежених спеціалістами осіб, які мають відхилення від норми.

Спеціалістами у винних осіб констатовані й випадки розумової відсталості (рубрика F7 МКХ-10), яка є уродженою або виникає як недорозвиток психічних функцій особи у перші роки життя. Як основний психічний розлад вона відмічена у майже 3 % бездомних злочинців. Можемо припустити, що ступінь цієї розумової відсталості з роками в осіб, що ведуть подібний спосіб життя, лише заглиблюється, набуваючи тяжких клінічних проявів. Проте ця психічна аномалія могла мати місце поряд з іншими психічними аномаліями, відміченими як основне психічне захворювання. У свою чергу, на органічні, включаючи симптоматичні, психічні розлади (рубрика F0 МКХ-10) та інші види психічних вад припадає близько 2 % обстежених осіб.

Надання такої всебічної морально-психологічної характеристики особи злочинця без визначеного місця проживання зумовлюється, по-перше, необхідністю розв'язання завдань типологізації бездомних злочинців у наукових і практичних цілях, по-друге, поясненням детермінації злочинної поведінки, по-третє, актуальністю розробки ефективних заходів запобігання злочинам осіб без визначеного місця проживання.

¹ Відомості наводяться за діагнозом основного психічного розладу. Проте одночасно в деяких осіб констатувалася наявність декількох психічних відхилень.

В статье с позиции системного подхода рассматривается морально-психологическая составляющая структуры личности преступника без определенного места проживания. Делается вывод о значении изучения указанной составляющей для практики борьбы с данным видом преступности.

In the article from the position of a system approach moral-psychological component structure of the personality of the offender without a place to stay is researched. A conclusion is made about the importance of studying the specified component to the practice of combating this crime.

*Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем запобігання злочинності НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 13 від 16 жовтня 2013 р.).
Рецензент – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник **В. С. Батиргарєва**.*